

книгарського асортименту визначають у першу чергу навчальною, науковою і довідковою літературою, орієнтованою на функціонального читача. При загальній середній кількості 2000 назв видань зазначені тематико-типологічні групи складають: художня і дитяча література – 50%, універсальна, довідкова – 10, наукова – 5, виробнича – 1, науково-популярна – 2, суспільно-політична – 2%.

Маркетингові рішення стосовно цін на книжкові товари обмежуються величиною торговельної накладки, яка протягом року коливається: становить у середньому 25–35% і залежить в кожному окремому випадку від самого видання.

Питання щодо сервісу і комплексу послуг книготорговельними підприємствами вирішуються з урахуванням потреб в них, конкретних можливостей і умов конкуренції та охоплюють окремі бібліографічні послуги: прийом попередніх замовлень, оформлення довідково-бібліографічного кутка покупця, виставка новинок. До цього доцільно долучити й зручний для покупців режим роботи. Після проведення хронометражу робочого дня змінено режим роботи (було з 10.00 до 19.00, стало з 9.00 до 18.00), обідня перерва була в обох торгових залах з 14.00 до 15.00, стала з 13.00 до 14.00 в одному залі, а в другому з 14.00 до 15.00. У суботу книгарня не працювала. Тепер працює почергово один із відділів, а в період підвищеного попиту функціонують обидва зали.

Маркетингові рішення книгарні щодо методів стимулювання продажу спрямовані на зацікавлення покупців до придбання книг. Комплекс засобів стимулювання можна поділити на фінансові, організаційні, рекламно-інформаційні. Найактивніше з них використовуються рекламно-інформаційні. Книгарня застосовує рекламу трьох видів: оформлення вітрин (тематичне, видавниче, присвячене певній даті, презентація новинок, показ ходових видань, комбіноване); усна реклама при спілкуванні з покупцями; видавництва, з якими співпрацює книгарня, вміщують у буклетах адресу магазину.

Проведені дослідження показали, що книгарня “Сучасник ЛТД” з різною інтенсивністю використовує усі відомі в теорії функції та засоби маркетингової діяльності на ринку.

1. Антоник О.В., Глотова Г.І. Маркетингові підходи до формування книгарського асортименту // Тези доп. звітної наук.-практич. конф. професорсько-викладацького складу, наукових працівників і аспірантів (28–31 січня 1997р.). Вип. 3. Львів: УАД, 1997.
2. Войчак А.В. Маркетинговий менеджмент. К., 1998.
3. Глотова Г.І. Маркетинг у книгорозповсюдженні // Палітра друку. 1996. №1. С.14–15.
4. Масловатий М.М. Основи маркетингу для видавничо-поліграфічного комплексу (ВПК): Навчальний посібник. Ч. I. Дніпропетровськ – Львів. 1996.

УДК 761.1

КРАКІВСЬКА ДРУКАРНЯ ШВАЙПОЛЬТА ФІОЛЯ 1491 РОКУ ЯК ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ

В.В. Стасенко

Розглядається постать краківського друкаря Швайпольта Фіоля. Грунтуючись на аналізі текстів книг і вихідних даних, дослідник допускає ранню видавничу діяльність друкарні і пов'язує її з українськими землями.

Рассматривается фигура краковского печатника Швайпольта Фиоля. Основываясь на анализе текстов книг и выходных данных, исследователь допускает раннюю издательскую деятельность типографии и связывает ее с украинскими землями.

Історію друкарні Швайпольта Фіоля Я. Пірожинський називає справжнім феноменом [24, с.25]. Друкарня існувала з 1490 по 1491 р. і за такий короткий час випустила в світ чотири обширні книги. Грунт для створення кириличної друкарні заклали пройняті гуманістичними ідеями культурні та освітні діячі, зокрема, українці, що викладали і навчалися в Краківському університеті. Гуманістичний рух у Кракові в останній чверті XV ст. саме набрав сили. Давні історики початок гуманізму в Польщі пов'язували з приїздом близько 1470 р. до Львова, а

потім до Кракова італійського поета, історика та філософа Філіппо Буонаккорсі (Каллімаха). Польський історик Ю. Шуйський припускає безпосередню участь Каллімаха у створенні перших краківських друкарень [28, с.59–60, 164].

Я. Д. Ісаєвич пов'язує організаторів друкарні з близькою до Кракова Перемишльською Єпископією. У XVII – XVIII ст. видання Фіоля були поширеними саме в Перемишльській єпархії [3, с.18]. І. Франко твердив, що Фіоль друкував “заходами і накладом князя Костянтина Острозького” [12, с.40]. Встановлено, що Фіоль у Кракові мешкав у кам'яниці, що належала князю Острозькому [9, с.14]. З діяльністю українських магнатів пов'язував краківське книгодрукування Ян Птасьнік [21, с.15]. Гроші на друкування та розвиток справи дав угорський підприємець Ян Турзо, з яким Фіоль підтримував дружні стосунки [14, с.638]. Після звільнення Фіоля з в'язниці Турзо у січні 1492 р. звернувся з проханням до гнезненського архієпископа за дозволом відновити кириличне книгодрукування, але йому відмовили [29, № 2329].

Ряд науковців відносить Фіоля до ранніх українських друкарів, існує обширна література про слов'янське походження видавця. Грунтувалися дослідники на вихідних даних, помічених у колофоні “Октоїха” та “Часовника”: “Докончана быс сия книга у великом градї оу Кракові при державе великого короля полского Казимира. И докончана быс мещаниномь краковьскимь Швайполтомь, Фіоль, из немець немецкого родоу, Франк”. Дослідники по-різному читали текст “из немец”. Одні твердили про походження “із німців” самого друкаря, інші, керуючись логікою стилю, читали “із німцем”, тобто із помічником — німцем.

Серйозно аргументовано твердження про німецьке походження Фіоля в ряді ґрунтовних біографічних студій. Широко відомим є заповіт Фіоля, з якого слідує, що друкар походив із Франконії. На л.169 зв. вроцлавського екземпляра Октоїха Є. Л. Неміровський виявив латинську анотацію післямови, у котрій походження слов'янського друкаря з Франконії трактовано однозначно: “Consummatus est liber hic in Civitate Krakowiae sub regime Regio Kazimirs cura civis krako Shwanpolti Fioli natu germani ex Frankonia anno 1491” [7, с.48].

Чому Швайпольт Фіоль, німець за походженням, католик, почав займатися у Кракові кириличним книгодрукуванням? Згідно з міським правом, для того, щоб займатися будь-яким ремеслом у місті слід було мати “право громадянства” в ньому, тобто бути законним громадянином міста, мати поруку знатних громадян, належати до католицької церкви тощо [17, с.ХІІ—ХІІІ]. Саме цими своїми перевагами скористався Швайпольт Фіоль, беручись докінчити напівготові книги, тим більше що заробіток з цього обіцяв бути непоганим. Некомерційний сенс своєї справи він зрозумів лише під час судового процесу і охоче відмовився від неї, підписавши перед консисторським судом 22 березня 1492 р. визнання *in causa fidei*. Правдиве значення вчиненого незадовго зрозумів і Ян Турзо, коли зустрівся із заборорою примаса Польщі, архієпископа Олесницького друкувати та поширювати будь-які кириличні книги [24, с.80].

Навіть у найповніших із збережених донині екземплярів “Октоїху” бракує кількох перших та останніх сторінок. Оригінальний гравірований фронтиспіс і колофон зберігся тільки у вроцлавському екземплярі “Октоїху”, що нині знаходиться у Москві [7, с.46]; тільки один з недавно виявлених екземплярів Тріоді Квітної у збірці Музею румунської культури в Брашові має на звороті першої сторінки відоме з Октоїха Розп'яття та сигнет Фіоля [24, с.25]. Відсутність у книгах вихідних даних Я. Пірожинський пояснює тим, що сторінки з ними цільово вилучалися, щоб “утруднити ідентифікацію друкарні, в котрій їх відбито” [24, с.25]. Можна припустити, що книги Фіоль “докінчував”, лише вдруковуючи відповідний колофон, а, зазнавши переслідувань, сам зачав вилучати з книг сторінку з вихідними даними. Те, що Фіоль не хотів потім бути причетним до своїх видань, свідчить лист віденського поета Цельтеса до краківського професора Зоммерфельда, в якому поет просив купити йому в Кракові “друковані по-руськи” книги. Зоммерфельд у відповідь писав: “До Швайпольта я звертався двічі від твого імені та ввічливо просив про те, що ти мені писав, але він сказав, що не має жодної книги з “руським письмом” [13, с.328; 15, с.57—69].

Важливим є встановлення походження текстів фіолівських книг. Мова всіх видань яскраво відрізняється від усіх відомих зараз у Польщі давніх рукописних списків. У Польщі немає жодного рукопису, що міг би послужити взірцем для друкованого Фіолем Октоїха [26,

с.44]. Зате майже всі дослідники — як давні, так і сучасні — особливо підкреслюють український елемент у виданнях Фіоля. П. В. Владіміров пов'язав Октоїх з українськими рукописами, Часослов же міг бути надрукованим за українським списком з російського протографа [1, с.28]. В Тріоді квітній та пісній вжито текст південнослов'янської редакції, поширеної серед східних слов'ян. Він відображає вимоги Єрусалимського уставу і включає правку, зроблену в XIV ст. болгарськими монахами-книжниками на Афоні та в Болгарії в час Євфимія Тирновського [5, с.189]. Українські впливи чітко прослідковуються і в специфіці накреслення шрифту, в інших засобах технічного та художнього оформлення. Характерною особливістю шрифту Фіолівських видань є їх певна архаїчність, що наближує графіку шрифту до раннього руського півуставу [6, с.103—104]. Ми відзначимо, що певна архаїзація художніх оздоб, шрифтів, текстів, у порівнянні з московськими виданнями, була притаманна раннім українським друкам, зокрема Острозькій Біблії 1581 р. [3, с.133]. Гравюра з краківського видання — Розп'яття представляє Христа, розп'ятого в оточенні Марії, св. Йосипа з Ариматеї та св. Лонгіна. Гло композиції наповнює прикрашений аркадовим фризом полігональний мур, що відіграє тут роль мотиву муру Єрусалиму. Особу митця, що створив композицію, належить пов'язувати з нюрнберзьким колом 1488—1491 рр. За основу майстер взяв східний зразок, хоча й надав йому виразного індивідуального характеру [16, с.9]. Одним з джерел дереворізу була прикарпатська (західноукраїнська) ікона [25, с.541]. Внутрішнє і зовнішнє оформлення видань міцно спирається на мистецтво східнослов'янської рукописної книги. Шрифт, вжитий у книгах, найбільше схожий на кириличний устав, що склався в давній українській писемності, де ініціальні літери та заставка (спільна для всіх книг) виконані в стилі плетінки, типовому орнаменту української рукописної книги XV ст. [2, с.20—22; 10, с.34].

Як бачимо, Фіолівські видання тісно пов'язані з Україною. Аналізуючи факти, дослідники припускають, що Фіолівська друкарня була перенесена до Кракова з якогось раннього східнослов'янського видавничого центру. Таким центром міг бути у XV ст. Львів. Але чи були передумови такого перенесення?

Політичне становище Східної Європи після падіння у 1453 р. під ударами турків Константинополя значно ускладнилося. Спираючись на підтримку Туреччини, кримський хан Менглі-Гірей у 1482 р. нападає на Київ та жорстоко руйнує його. Два роки пізніше турки захоплюють причорноморські порти Кілію та Білгород-Дністровський, взявши під свій контроль “ворота до Русі, Польщі і Татарії” [19, с.195]. Загрозу татарсько-турецької навали особливо гостро відчував Львів. Як засвідчує пруська хроніка, у 1486 р. в Польщі виникла настільки загрозлива ситуація, що селяни через страх перед татарами навіть не засівали полів [27, V.444]. Складне тогочасне становище у Східній Європі, зокрема і в Галицькій Русі, описує польський хроніст М. Кромер [20, с.1305—1306]. “Оскільки Львів перебував під постійною загрозою нападу, центр українського культурного життя переноситься до Кракова, який віддавна мав зі Львовом тісні економічні і культурні зв'язки” [10, с.30]. Розташований у зручному місці, Краків швидко набуває слави одного з розвинутіших міст Речі Посполитої, стає важливим пунктом міжнародної торгівлі. Визначним явищем стало заснування у Кракові університету, що невдовзі перебирає на себе у Чеської Праги з її університетом роль важливого центру слов'янства [22, с.127]. У першій половині XVI ст. у Краківському університеті навчалися студенти з 62 українських міст. Наприкінці 80-х років XV ст. лекції в Краківському університеті читав Юрій Котермак з Дрогобича, тоді ж працював там і Андрій Свірзький, а в 1510—1550 рр. тут було вже 13 викладачів з Руського воеводства [18, с.28,30].

Але чому слід говорити про якісь переїзди друкарні? Невже друкарня не могла виникнути і працювати в одному місці? Звернімося до документів. Польський історик К. Естрайхер так відчитує текст колофону: “Цю книгу докінчено у великому городі Кракові за панування великого польського короля Казимира, і докінчена була краківським міщанином Швайпольшом Фіолем з Німеччини, німецького роду франком, і закінчена по Божому народженні 1491 року”. Отже, в Октоїху та Часовнику прямо говориться, що книги були “докінчені” в Кракові. Із тексту, що його подав сам Фіоль, зрозуміло, що підготовка видань до друку — редагування текстів, виготовлення шрифтів та матриць художніх оздоб і, напевне, часткове друкування відбувалося в іншому місці. Це не виглядає дивним, адже в той час, і навіть значно пізніше, друкарні переважно були мандрівними [21, с.22; 9, с.11].

Не даремно Я. Пірожинський назвав історію друкарні феноменальною [24, с.25]. Історія її просто не може вкластися у відведені їй хронологічні рамки. Як безсумнівно відомо з документів, 4 лютого 1491 р. Фіоль щойно замовив шрифт “руського письма” в Рудольфа Борсдорфа [21, № 48]. У листопаді цього ж року друкаря ув’язнили як еретика і його видавнича справа завершується. “Чотири книги видрукувати за час від лютого до листопада по умовах друку XV ст. немислимо” [11, с.15]. Важливо, що до 1491 р. у жодному з тогочасних документів Ш. Фіоля з друкарством не пов’язують. “Друкарем книг у Кракові” Фіоля вперше титулюють від лютого 1491 р., раніше він згадується як “гаптяр”, “вибійник”, “інтролігатор книжок” тощо [21, №23—45; 10, с.31]. Звідси зрозуміло, що до 1491 р. Фіоль не займався видавничою справою і в Кракові кириличного друкування не було. Отож, намагання Птасьніка віднести час заснування краківської друкарні до 1483 р., на кілька років раніше відомої дати, є безпідставним. Зате ця дата, запропонована Птасьніком та Поповим, може стосуватись початку роботи над книгами в іншому видавничому центрі [9, с.9].

У зв’язку з проблемою датування видань важливим аргументом могли б слугувати філіграні. На жаль, точно датувати Фіолівські видання на підставі аналізу філіграней неможливо, хоч Є. Л. Немировський упорядковує їх в такій послідовності: Октоїх, Часослов, Тріодь Пісна та Тріодь Квітна. Дослідник також відзначає, що Часослов віддруковано на цілком іншому папері, як Октоїх: у всіх доступних досліднику екземплярах спільного водяного знака виявити не вдалося [6, с.138].

З іменем Швайпольта Фіоля неодноразово намагались пов’язати видавничу діяльність у різних місцевостях. Згідно з гіпотезами деяких істориків, Фіоль після від’їзду з Кракова заснував друкарню в Грушівському монастирі на Закарпатті. З приводу грушівської друкарні та її діяльності існує обширна література. Гіпотезу про друкарню в Грушівському монастирі лояльно сприймали навіть у радянський час. Доказ того — коротка згадка в академічному виданні “Історії Української РСР” [4, с.328]. Але, погоджуючись з ймовірністю існування невідомої друкарні в Грушівському монастирі в цілому, пов’язувати її з іменем Фіоля не варто, бо повстала вона тільки в 50-х чи 60-х роках XVII ст. [8, с.180].

1. Владимиров П. В. Начало славянского и русского книгопечатания в XV—XVI вв.// Чтения в историческом обществе Нестора летописца. 1894. Кн. 8. 2. Запаско Я. П. Першодрукар Іван Федоров. Львів, 1964.
3. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів, 1983.
4. Історія Української РСР. К., 1955. Т. 1.
5. Момина М. А., Шварц Е. М. Рукописный прототип старопечатных московских Триодей XVI в.// Древнерусская литература: Источниковедение. Л., 1984.
6. Немировский Е. Л. Начало славянского книгопечатания. М., 1971.
7. Немировский Е. Л. Октоих 1491 г. История изучения и сохранившиеся экземпляры// Najstarsze druki cerkiewno-słowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej. Materiały z sesji. Kraków 1991. Kraków, 1993.
8. Огієнко І. І. Історія українського друкарства. К., Либідь, 1994.
9. Попов П. М. Початковий період книгодрукування у слов’ян// Книга і друкарство на Україні. К., 1964.
10. Савка М. До історії книгодрукування на Україні// Архіви України. 1972. № 2.
11. Сидоров А. А. Узловые проблемы и нерешенные вопросы истории русского книгопечатания// Книга. Исследования и материалы. М., 1964. Сб. 9.
12. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910.
13. Archiv für Litteraturgeschichte. Leipzig, 1884. Bd. XII.
14. Brückner A. Dzeje kultury polskiej. Kraków, 1930. T. 1.
15. Heintsch K. Ze studiów nad Szwaipoltem Fiolem. Wrocław, 1957. Cz. 1.
16. Grafika w kregu cerkwi prawosławnej i kosciola greckokatolickiego XVII—XVIII w.// Katalog wystawy. W. Deluga. Muzeum Okregowe, Celm, 1993.
17. Kaczmarczyk K. Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392—1506. Kraków, 1913.
18. Kaniewska I., Zelewski R., Urban W. Studja z dziejów młodzieży uniwersytetu krakowskiego w dobie renesansu. Kraków, 1964.
19. Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. 1923. T. 1.
20. Kronika polska Marcina Kromera. Kraków, 1882.
21. Monumenta poloniae typographica XV et XVI saeculorum. 1922. Vol. 1.
22. Morawski K. Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 1900. T. 1.
23. Naumow A. Teologiczny aspekt druku (na materiale najstarszych wydań cerkiewnosłowiańskich)// Najstarsze druki cerkiewno-słowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej. Materiały z sesji. Kraków 1991. Kraków, 1993.
24. Pirożyński J. Kraków kolebką polskiego drukarstwa. Zarys problematyki// Najstarsze druki cerkiewno-słowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej. Materiały z sesji. Kraków 1991. Kraków, 1993.
25. Roczniki Biblioteczne. Warszawa, 1977. № 21.
26. Rusek J. Oktoich Szwaipolta Fiola a rękopiśmienne Oktoichy w księgozbiorach polskich// Najstarsze druki cerkiewno-słowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej. Materiały z sesji. Kraków 1991. Kraków, 1993.
27. Scriptorum rerum Prussiae. V. 444.
28. Szujski J. Odrodzenie i reformacja w Polsce. Kraków, 1881.
29. Ulanowski B. Monumenta Mediae Aevi Historica res gestas Poloniae illustrantia. Kraków, 1894. T. XIII.